

Мирјана Н. Којић

Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду

Докторске студије Методике наставе

mir.kojic@gmail.com

ЗАВИСНА РЕЧЕНИЦА ИЗ УГЛА ИНТЕГРАЛНОГ ПРИСТУПА

Сажетак

У раду су представљене зависне реченице из угла интегралног приступа, тако што се прави паралела према традиционалној анализи комуникативне реченице, као и саме зависне реченице у оквиру више синтаксичке јединице. Анализа зависних реченица извршена је на основу одговора ученика Филолошке гимназије, а статистички приказ представља илустрацију нивоа знања и ученичких постигнућа у оквиру ове области.

Кључне речи: синтакса, зависна реченица, интегрални приступ, статистички приказ

2. УВОДНИ ДЕО

У школским програмима, у оквиру граматике српског језика, синтакса представља најзаступљенију језичку дисциплину. Синтаксичкој структури припада и област коју називамо *синтакса реченице*, која између осталог за предмет изучавања има и зависну реченицу. Кроз сагледавање конституентских вредности зависних реченица и њихових обележја, зависне реченице се групишу у одређене типове који се називају врсте, с тим да у оквиру врста постоје ужи типови. При обради зависних реченица битно је извршити синтаксичку анализу зависне реченице према дистрибуцији и њеној функцији. А то поразумева: 1. Приказати зависне реченице као конституенте више јединице, тј. одредити њену дистрибуцију „део-целина”; 2. Приказати њихову синтаксичку функцију; 3. Показати њихову употребну (конституентску) вредност.

Циљ овог рада је да се – након спроведене анализе тестова – сагледа зависна реченица у оквиру комуникативне реченице, имајући у виду један ком-

плексан граматичко-комуникативни приступ. У питању је интегрални приступ који у виду предлога износи Љубомир Поповић,¹ а подразумева могући модел за „школску” анализу комуникативне реченице. Закључујемо да је такав предлог ослоњен на традиционални приступ, али у њему су изложени и модерни приступи који уједно коригују традиционални и стварају заокружену целину у анализи комуникативне реченице. Ради илустрације, изнећемо неке делове: „[...] Не одређивати да ли је комуникативна реченица проста или сложена, не бројати просте реченице у сложеној и не анализирати сваку просту реченицу за себе, истргнуто из више целине, јер је 1) таква анализа непотребна за приказивање реченице као комуникативне јединице у оквиру текста/ дискурса (а реченица је то и за говорника/ писца и за саговорника/ читаоца, па треба да буде и за ђака који је анализира), а уз то 2) одвлачи анализу у формалистичко посматрање комуникативне реченице као споја субјекта и предиката (проста реченица) или споја две или више простих реченица, без обзира на то где их је и с којим циљем говорник/ писац употребио.

Израз којим се реализује нека комуникативна функција не ограничава ти на тзв. просту (непроширену или проширену, одн. простопроширену) реченицу [...] Зависне предикатске реченице треба анализирати у оквиру предикатских реченица или синтагми чији су конституент” (Поповић 1996: 40).

Како бисмо добили одговоре за анализу, припремљен је краћи тест који обухвата градиво из области синтаксе реченице а фокус је на зависној реченици – обухвата њену дистрибуцију, функцију и конституентску вредност.

Провера знања спроведена је међу ученицима завршног разреда Филолошке гимназије – будући да су заокружили градиво из синтаксе и да се припремају за матуру и пријемни испит за факултет. Овом провером обухваћено је 116 ученика Филолошке гимназије.

2. ТЕОРИЈСКИ ОКВИРИ

Целокупно градиво из области синтаксе захтевно је и комплексно, а синтаксичке појмове најбоље је обрађивати кроз бројне и вешто одабране примере који ће се уједно ученицима представити као функционално огледало за теоријске поставке. С обзиром на то да зависне реченице у структури сложене заузимају значајно место (према својој конституентској функцији), важно је да ученици, пре свега, савладају теоријске оквире и појмове из ове области, а затим и да схвате место зависне реченице према њеној дистрибуцији и функцији. Методички добро осмишљена настава свакако ће представљати важно

1 Рад носи назив *Интегрални приступ комуникативним реченицама*.

полазиште за разумевање целокупног знања из синтаксе. А то колико је наставник вешт у самој реализацији програма неће потврдити само оцене ученика, већ и њихово функционално знање и повезивање у овој области.

У функционалном систему синтаксичких јединица, хијерахијски организованом, *комуникативна реченица* јесте синтаксичко-комуникативна целина којом се исказује целовита порука. Састављена је од речи, и то према принципима синтаксичког система, а изговара се, односно пише на начин који показује њену комуникативну целовитост (Станојчић, Поповић 2010: 206). У литератури се наводи да оваква синтаксичка јединица мора пренети једну целовиту, односно завршену поруку или мисао. Према традиционалној граматици, реченица се (а овде се мисли на комуникативну реченицу) дефинише као *завршена мисао исказана речима*, међутим, модерна наука је против формулације која садржи реч *мисао*, будући да је веома тешко одредити шта је заправо *мисао*. У свом раду *Интегрални приступ комуникативним реченицама*,² Поповић даје неколико напомена о традиционалном приступу анализи комуникативне реченице, износи неке недостатке који имају полазиште у самој дефиницији комуникативне реченице. Наиме, традиционална синтаксичка анализа заснива се на дефиницији реченице као *мисли исказане речима*, а да се под појмом *мисао*, у том случају, подразумева логички суд. Као главни недостатак овој дефиницији, аутор бележи то што она не повезује експлицитно реченицу са комуникацијом, тј. комуникативном (интер)акцијом. И сматра да би било боље да се она дефинише као *језички израз* јер наведена дефиниција подразумева логицистички приступ. Недостатак логичке анализе „мисли” састоји се у томе што такав приступ подстиче „везу два појма” – субјекта и предиката, и самим тим своди комуникативну реченицу на просту. Затим, поставља се питање како се термин сложена реченица може подвести под дефиницију комуникативне реченице ако се она овим приступом редукује на просту, да ли у том случају постоји јасна разлика између комуникативне реченице и независне предикатске, и где је место зависној реченици у оквиру независне? Резултат овакве традиционалне анализе подразумева класификацију комуникативне реченице на основу критеријума – да ли је проста или сложена, и уколико је сложена, разбијање на више предикатских реченица. Основни проблем оваквог приступа приликом анализе комуникативне реченице, наводи Поповић „јесте у томе што је овај приступ чисто формалистички и антифункционалистички” (Поповић 1996: 35).

Термином *предикатска реченица* употребљеним у ужем смислу именује се језичка јединица формирана помоћу глагола у личном (финитном)

2 Аутор је појаснио тему у самом наслову следећом реченицом: „Систем врста независних предикатских реченица као граматиализација говорних чинова и анализа комуникативних реченица као најмањих завршених јединица текста и дискурса” (Поповић 1996: 1).

облику употребљеног у функцији предиката. Комуникативна реченица може имати у свом саставу и две или више предикатских реченица. Уколико се комуникативна реченица састоји само од једне предикатске реченице, за њу се каже да је *проста реченица* по свом саставу. Ако су у саставу комуникативне реченице две или више предикатских реченица, каже се да је она *сложена реченица* (Станојчић, Поповић 2010: 206, 207). Предикатском реченицом означава се нека радња, стање, збивање или процес, а у лингвистици је уведен свеобухватни термин *ситуација*. Дакле, предикатска реченица формирана је помоћу предиката (глагола у личном облику), и означава неку ситуацију. Може се реализовати на два начина: да се њоме искаже нека *комуникативна функција* (обавештење, питање, жеља, заповест и томе сл.) или нека *конституентска функција* у вишој реченици или синтагми (субјекат, објекат, одредба времена, места, начина итд., атрибута и сл.). Предикатске реченице са комуникативном функцијом и саме су довољне да се образује завршена комуникативна јединица, зато се и називају *независним реченицама*. За разлику од њих, зависне реченице имају конституентску функцију и само су саставни део (конституент) више конструкције, тј. оне нису довољне да саме образују комуникативну јединицу и зато се тако и називају – *зависним реченицама*.³ Оне су конституенти више реченице. „За вишу реченицу без зависне реченице употребљава се термин *главна* или *управна* реченица. А за реченицу чији је неки конституент исказан зависном реченицом каже се да је по својој структури *зависносложена реченица*” (Станојчић, Поповић 2010: 309).

Независне и зависне реченице образују (под)системе – деле се на врсте од којих свака има одређено значење и функцију и одговарајућа обележја. Смештајући независне и зависне реченице у системе, ученицима се нуди свеобухватна слика предикатских реченица, где они на конкретним примерима а на основу функције и значења понуђене предикатске реченице уочавају, и препознају њену врсту.

Синтаксички облик конституентске јединице показатељ је њене функције и значења у оквиру више јединице, тј. представља њен *конституентски облик*. Тај облик чине: граматички облик лексичког језгра и помоћне речи⁴ и друге речи које су везане за употребу конституентских јединица, нпр. предлози код именичких јединица, а зависни везници, односне и упитне заменице и прилози код зависних реченица (Станојчић, Поповић 2010: 214). Код зависних

3 Које се још именују и као субординиране или хипотаксичке реченице.

4 То су оне речи које се употребљавају уз синтаксичке јединице да конкретизују њихове функције и односе, као и да обележе и истакну разна граматичка значења, такве речи су: предлози, везници, речце.

реченица најбитнија обележја јесу управо речи и изрази који имају функцију показатеља типа зависне реченице, а називају се *субординаторима*.

У систему зависних реченица сваки њен тип има своје значење, које је обележено обликом реченице, и одговарајуће синтаксичке функције. Такав систем омогућава да се реченица као посебан тип синтаксичких јединица употреби с различитим конституентским вредностима.

Када се говори о *конституентским вредностима* одређених синтаксичких јединица, мисли се на њихова значења и функције. У систему зависних реченица постоје три основне вредности: *именичка, придевска и прилошка*. Што значи да се све зависне реченице, по свом значењу, могу поделити у три основна типа – *именичке, придевске и прилошке зависне реченице*.

За сваки тип конституентске вредности везане су одређене синтаксичке функције:

- Јединице са *именичком конституентском вредношћу* употребљавају се као: субјекат; објекат и друге рекцијске допуне (глагола, именица, придева и прилога), логички субјекат; партитивна допуна.

- Јединице с *придевском конституентском вредношћу* употребљавају се као: атрибут; предикатив; актуелни квалификатив; апозитив.

- Јединице с *прилошком конституентском вредношћу* употребљавају се као: одредбе за место, време, начин, узрок, меру; адвербијални предикатив, атрибут (са прилошким значењем)⁵

У једној комуникативној реченици могу се анализирати зависне реченице, односно конституенти предикатских реченица или синтагми који су садржани у зависној реченици. Анализа зависне реченице подразумева њено сагледавање у оквиру више, независне предикатске реченице – одређивањем синтаксичке функције и дистрибуције.

3. МЕТОДИЧКА РАЗМАТРАЊА

Синтакса се у основној и средњој школи изучава као последњи језички ниво. Ова лингвистичка дисциплина уједно представља и круну језичког и граматичког знања, будући да подразумева повезивање знања из више лингвистичких дисциплина и њихово интегрисање у целовит систем. Изучавајући синтаксу, ученици стичу целовиту слику о вештом овладавању језичким законитостима у процесу комуникације и њиховој практичној примени.

⁵ Расподела конституентских вредности преузета је из Граматике Станојчић, Поповић (2010: 347).

Квалитетно осмишљена настава српског језика сваког наставника требало би да подразумева активно усвајање знања. Наставник би приликом осмишљавања наставних јединица из области граматике требало да стави акценат на акционо истраживање ученика, а оно подразумева и његово вешто вођење у току таквих истраживања. Градиво из овог дела синтаксе је комплексно, захтева вешту организацију часова – примену различитих дидактичко-методичких модела. Увођење ученика у основе синтаксе подразумева пре свега овладавање основним појмовима и синтаксичким јединицама, хијерархијски организованим. Затим, смештање теоријских оквира у функционални синтаксички систем кроз различита вежбања и језичке моделе. Приликом моделовања вежби и провера знања наставник мора бити вешт – што подразумева креативан приступ одабиру примера, који неће код ученика само побудити теоријско препознавање научног, већ и подстаћи ученике да негују лепу реч, проширују свој вокабулар и подстакну жељу да и сами стварају.

Задаци

Предвиђено је да одговоре на постављена питања ученици дају самостално, без претходне припреме.

1. Одреди број независних и зависних предикатских реченица у наведеној комуникативној: *Поподне је проводио читајући књиге јер још није стекао пријатеље у граду.*

Број независних предикатских реченица: ____; Број зависних предикатских реченица: ____.

2. Наброј зависне реченице са прилошком конституентском вредношћу:

3. Подвучи зависну реченицу, одреди њену врсту и синтаксичку функцију:

Кудјеводаједномтекла, опетћепроћи. _____

4. У реченици *Старац се помаже штапом да не би пао* подвучи зависну реченицу, одреди њену врсту, синтаксичку функцију и конституентску вредност.

5. *Стајао сам испред семафора где су и други људи стајали.*

Одреди врсту подвучене зависне реченице. _____

Ова зависна реченица има следећу конституентску вредност: именичку придевску прилошку (Заокружи тачан одговор).

6. *Кад је после извесног времена изронио, ударио је главом о балван слава.* У задатој комуникативној реченици подвуци зависну реченицу, одреди јој врсту, синтаксичку функцију и конституентску вредност.

7. Комуникативне реченице усправним цртама подели на независне предикатске, а све зависне реченице подвуци, одреди им врсту и синтаксичку функцију у оквиру независне реченице: *Кад сам се искрцао у далматински градић пун туриста који траже собе, опет сам осетио немир и нагонски зажелео да побегнем од њега. Да бих се осамио, врло брзо се попех на зелени брежуљак близу обале.*

1. Комуникативна реченица: _____
2. Комуникативна реченица: _____

Анализа

1. Одреди број независних и зависних предикатских реченица у наведеној комуникативној: *Поподне је проводио читајући књиге јер још није стекао пријатеље у граду.*

Број независних предикатских реченица: __; Број зависних предикатских реченица: __.

(Одговор: Број независних реченица: 1; Број зависних предикатских реченица: 1)

Први задатак подразумевао је овладавање основним препознавањем синтаксичких јединица: *комуникативна реченица, независна предикатска реченица и зависна предикатска реченица.* Будући да је предикат лексичко језгро сваке предикатске реченице, ученици су морали да обележе личне облике у функцији предиката и тако препознају две предикатске реченице. Обележавањем неличног глаголског облика у функцији предиката, мења се и број у односу независних и зависних предикатских реченица. Када се каже број предикатских реченица, овде се не мисли само на њихово просто пребројавање, већ на уочавање комуникативне функције независне реченице и одређивање дистрибуције зависне реченице у моделу „део-целина”. Задатак ученика није да једноставно изолују независну и зависну реченицу, јер би то био чисто формалистички приступ проблему. Ученици би требало да се упитају колико има независних предикатских реченица, којег су типа и са каквом интонацијом су изречене, каква им је комуникативна функција, ако их има више – којим типом напоредног односа су повезане, као и да уоче врсту и употребу зависне реченице, њихово обележје и место у вишој јединици. У оквиру овог задатка такве

инструкције нису дате, будући да се приликом изучавања синтаксе реченице, постепено уче оваквом виду синтаксичке анализе.

2. Наброј зависне реченице са прилошком конституентском вредношћу:

(Одговор: *месне, временске, узрочне, условне, допусне, намерне, поредбене, последичне*)

Питање које подразумева теоријско знање има функцију да ученике држи у сазнању да уколико нису теоријски потковани, не могу ни решавати практичне задатке.

3. Подвуци зависну реченицу, одреди њену врсту и синтаксичку функцију:

Куд је вода једном текла, опет ће проћи. _____
(Одговор: *Куд је вода једном текла, опет ће проћи; месна, функција одредбе места*)

Синтаксичка анализа зависне реченице подразумева њено препознавање у вишој реченици и када је дата у инверзији. Затим следи пропознавање њене врсте и синтаксичке функције, у чему од користи могу бити обележја зависне реченице. И овај задатак не подразумева у свести ученика изоловање зависне реченице, већ њено сагледавање у оквиру управне реченице, што значи да се мора одредити лексичко језгро такве реченице, у овом случају глагол *проћи*. А затим и одређивање конституентске функције зависне реченице.

4. У реченици: *Старац се помаже штапом да не би пао...* подвуци зависну реченицу, одреди њену врсту, синтаксичку функцију и конституентску вредност.

(Одговор: *Старац се помаже штапом да не би пао; намерна, функција одредбе циља; прилошка конституентска вредност*)

Да би се схватила анализа комуникативне реченице која садржи више предикатских реченица, увек је корисно дати више различитих примера који ће ученицима послужити као добра провера у систему зависних реченица.

5. *Стајао сам испред семафора где су и други људи стајали.*

Одредиврсту подвучене независне реченице.

Ова зависна реченица има следећу конституентску вредност:

именичку придевску прилошку (Заокружи тачан одговор).

(Одговор: *односна, придевска конституентска вредност*)

Овакав задатак наводи ученике да препознају зависну реченицу која остварује своју конституентску функцију у оквиру синтагме као више јединице. Обележје зависне реченице јесте прилог који има прилошко значење, и који се у неким случајевима може употребити уместо односне заменице *који*, као обележја односне реченице. У том смислу важно је сагледати функцију зависне реченице која у овом случају није условљена предикатом управне реченице.

6. *Кад је после извесног времена изронио, ударио је главом о балван слава.* У задатој комуникативној реченици подвуци зависну реченицу, одреди јој врсту, синтаксичку функцију и конституентску вредност.

(Одговор: *Кад је после извесног времена изронио, ударио је главом о балван слава; временска; функција одредбе времена; прилошка конституентска вредност*)

Наведени пример зависне реченице проверава врсту зависне реченице која је типична и лако препознатљива у групи зависних реченица са конституентском вредношћу. Очекује се да ову врсту зависне реченице препозна већина ученика, будући да је у функцији типичне прилошке одредбе.

7. Комуникативне реченице усправним цртама подели на независне предикатске, а све зависне реченице подвуци, одреди им врсту и синтаксичку функцију: *Кад сам се искрцао у далматински градић пун туриста који траже собе, опет сам осетио немир и нагонски зажелео да побегнем од њега. Да бих се осамио, врло брзо се попех на зелени брежуљак близу обале.*

1. Комуникативна реченица: _____

2. Комуникативна реченица: _____

(Одговор: *Кад сам се искрцао у далматински градић пун туриста који траже собе, опет сам осетио немир / и нагонски зажелео да побегнем од њега. Да бих се осамио, врло брзо се попех на зелени брежуљак близу обале.*

1. Комуникативна реченица: *временска реченица, одредба времена; односна*

реченица, функција атрибута; изрична реченица, изрични прави објекат; 2. Комуникативна реченица: намерна реченица, одредба циља)

Задат је пример који садржи две комуникативне реченице у низу – завршне јединице текста, тј. две наведене реченице формирају више структурне целине. Важно је у оквиру сваке комуникативне реченице препознати независне, као и зависне предикатске реченице које наступају као целина. Али, и уочити смисаони низ и функционалну повезаност комуникативних акција изнесених у два комуникативним реченицама. Овде комуникативне реченице представљају реализацију два завршена говорна чина, чија структура дата у низу може бити адекватан пример синтаксичке анализе.

4. СТАТИСТИЧКИ ПРИКАЗ:

Обрада података извршена је у програму *PASW Statistics 18*, што подразумева да се у бази података налазе одговори 116 ученика на 7 задатака – обрађен је одговор сваког ученика за сваки задатак појединачно. На тај начин добија се податак о броју ученика који су задатак урадили тачно/ нетачно и такав податак изречен у процентима.

Задатак бр. 1

Одговор	Број ученика	Процент
Тачан	31	26,7
Нетачан	86	73,3
Σ	116	100

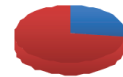

■ Тачан ■ Нетачан

Графички приказ 1.

Задатак бр. 2

Одговор	Број ученика	Процент
Тачан	104	89,7
Нетачан	12	10,3
Σ	116	100

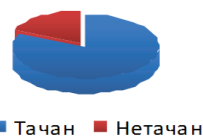
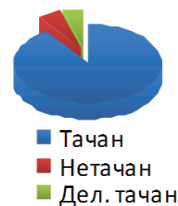

■ Тачан ■ Нетачан

Графички приказ 2.

Задатак бр. 3 Задатак бр. 4

Одговор	Број ученика	Процент		
Тачан	105	90,5		
Нетачан	6	5,2		
Делимично тачан	5	4,3		
Σ	116	100		
Одговор	Број ученика	Процент		
Тачан	95	81,9		
Нетачан	21	18,1		
Σ	116	100		

Графички приказ 3. Графички приказ 4.

Задатак бр. 5 Задатак бр. 6

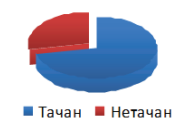
Одговор	Број ученика	Процент		
Тачан	99	85,3		
Нетачан	17	14,7		
Σ	116	100		
Одговор	Број ученика	Процент		
Тачан	112	96,6		
Нетачан	4	3,4		
Σ	116	100		

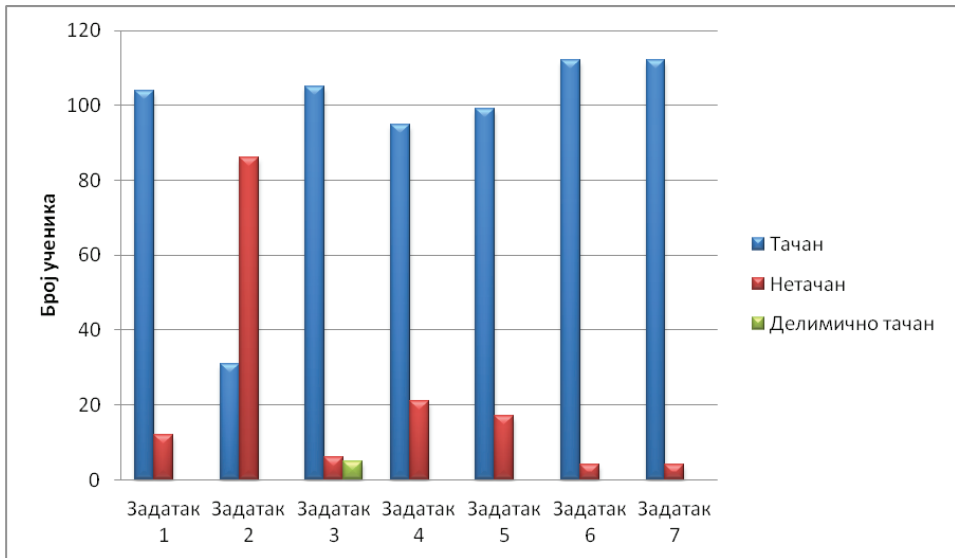
Графички приказ 5. Графички приказ 6

Задатак бр. 7

Одговор	Број ученика	Процент		
Тачан	112	96,6		
Нетачан	4	3,4		
Σ	116	100		

Графички приказ 7.

Графички приказ 8

ЗАКЉУЧАК

Концепција теста која је понуђена ученицима упућује на то да се анализа зависне реченице у школама још увек ослања на традиционални приступ синтакси – не инсистира се на томе да се независна реченица узима у целини, тј. да се из ње не издвајају зависне реченице, што води у формалистички приступ, где се не види јасно зашто говорник употребљава зависне реченице.

Резултати теста представљају илустрацију ученичких постигнућа и указују на чињеницу да они веома добро владају синтаксичким приступом који је пред њих постављен.

Конкретна литаратура предвиђена наставним планом и програмом обавезује наставнике и ученике да остану у традиционалном због различитих провера знања и тестирања о ученичким постигнућима. Али, на наставнику остаје одговорност да ли ће градиво учинити модерним а остати веран традиционалним проверама знања. То значи да наставник мора остати критичан према различитим приступима, а да при томе оспособи ученике да, конкретно, покажу како се *комуникативна реченица структурира ради реализације говорних чинова помоћу граматикализованих комуникативних вредности и на који начин се интегрише зависна предикатска реченица у структури комуникативне реченице.*

ЛИТЕРАТУРА

- Ивић, М. (1983). О српскохрватским погодбеним реченицама. Лингвистички огледи. Београд: Просвета.
- Клеут, М. (2010). Научно дело од истраживања до штампе. Нови Сад: Академска књига.
- Кристал, Д. (1987). Кембричка енциклопедија језика. Београд: Нолит.
- Милатовић, В. (1999). Методичке посебности наставе граматике, Српски језик, 4(1–2), 729–733.
- Николић, М. (2006). Српски језик и култура изражавања – уџбеник за 7. разред основне школе. Београд: Завод за уџбенике.
- Петровачки, Љ., & Штасни, Г. (2008). Методичке апликације. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Петровачки, Љ., & Штасни, Г. (2010). Методички системи у настави српског језика и књижевности. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Поповић, Љ. (1996). Интегрални приступ комуникативним реченицама. Књижевност и језик, 44(1–2), 1–41.
- Станојчић, Ж., & Поповић, Љ. (2010). Граматика српског језика за гимназије и средње школе. Београд: Завод за уџбенике.
- Стевановић, М. (2004). Граматика српског језика за средње школе. Београд: Predrag & Nenad.

Mirjana N. Kojić

DEPENDENT CLAUSES FROM THE PERSPECTIVE OF AN INTEGRATED APPROACH

Summary

This paper analyses subordinate clauses from the perspective of an integrated approach, by making a parallel with the traditional analysis of the communicative sentence as well as the subordinate clause itself within several syntactic units. The analysis of dependent clauses has been carried out on the basis of the responses of the Philological High School students. The statistics review is an illustration of the level of knowledge and students' achievement within this area.

Key words: syntax, subordinate clause, integrated approach, statistics review.